

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

NAXÇIVAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

FATİMƏ MAYİS QIZI VƏLİYEVƏ

**AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ ORNİTONİM
TƏRKİBLİ FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN
LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

5706.01 – Azərbaycan dili

5708.01 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

NAXÇIVAN – 2014

İş Naxçıvan Dövlət Universitetinin “**İngilis dili**” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Sevindik İslam oğlu Vəliyev

**Rəsmi
opponentlər:** Filologiya üzrə elmlər doktoru
Məhəbbət Mirzəxan qızı Mirzəliyeva

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Məsməxanım Yusif qızı Qazıyeva

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universitetinin “Qədim Azərbaycan
dili” və “Xarici dillər” kafedraları**

Müdafiə 13 dekabr 2014-cü ildə saat 13³⁰-da Naxçıvan Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD.02.121 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

ÜNVAN: AZ 7012, Naxçıvan şəhəri, Universitet şəhərciyi, əsas bina, I mərtəbə, Böyük akt zalı.

Dissertasiya ilə Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “11” noyabr 2014-cü ildə göndərilmişdir.

**FD. 02.121 DİSSERTASIYA
ŞURASININ ELMİ KATİBİ:**

dos. İ.Z.Cəfərov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Hər bir xalqın tarixinə dair məlumatları, onun yaşam tərzini, dəyərləri, ümumilikdə, mentaliteti haqqında ən vacib informasiyanı özündə əks etdirən frazeoloji vahidlər həmin xalqın milli “kimlik vəsiqəsi” və ya obrazlı ifadə tapmış əxlaqi – mənəvi “kodekslər sistemi”ni təşkil edir. Belə ki, həmin lakonik, lakin eyni zamanda informasiya tutumu yetərincə yüksək olan dil vahidlərində aid olduğu dilin daşıyıcılarında sevinc, kədər, qorxu, həyəcan və s. kimi emossiyalar oyadan hadisələrin konspektləşdirilmiş təsviri verilir. Eləcə də həmin dil vahidlərində xalqın adət-ənənələri haqqında, geyim, qida və s. sahələrə aid zövq və prioritetləri haqqında informasiya kodlaşdırılmış olur. Bu mənada M. Mirzəliyevanın da tam haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, “hər hansı milli dilin frazeologiyasının dərinədən öyrənilməsi həmin dilin tam mənimsənilməsində əsas halqadır və eləcə də o dilin daşıyıcılarının zəngin, rəngarəng və bir qədər də sirli aləmlərinə açılan pəncərədir”¹. Maraqlıdır ki, iki dilin frazeoloji sisteminin qarşılaşdırılması müqayisəsinə dair tədqiqatlar isə həmin dillər və onların daşıyıcıları ilə bağlı ayrı – ayrılıqda deyil, qarşılaşdırılmalı təhlil aparılmasına imkan verir. Frazeoloji sistemlərin “kontrastiv, konfrativ tədqiqi”, V.N. Yartsevanın qeyd etdiyi kimi, təkcə “hər bir dilin (və ya tutuşdurulan hər iki dilin – F.V.) spesifik cəhətlərinin, eləcə də müxtəlif sistemli dillərin xüsusiyyətlərinin sinxron təsvirinə kömək”² etmir. Belə araşdırmalar həmin frazeoloji vahidlərin aid olduqları dillərin qarşılaşdırılması ilə bərabər, dil daşıyıcılarının yaşam tərzinin, adət-ənənələrinin, bütövlükdə, etnokulturoloji dəyərlər sisteminin və eləcə də keçdiyi tarixi inkişaf yolunun müqayisəsi əsasında müəyyən nəticələr əldə edilməsinə yardımçı olur. Bu mənada Azərbaycan və ingilis dillərinin frazeoloji sistemində yer alan ornitonimli vahidlərin müqayisəsi adı çəkilən hər iki dilin metaforik kodlaşdırma sistemi haqqında, habelə, antroposentrik əsaslı metafora törəmə potensialı barədə yetərincə vacib məlumatların əldə edilməsinə kömək edə bilər.

Məlumdur ki, istənilən frazeoloji vahidlər xalq təfəkkürünün mücərrədləşdirmə qabiliyyətinin nəticəsi kimi meydana çıxır. Belə ki, istər özünü təbiətin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi görən qədim insan, istərsə də öz təxəyyülünün ənginliklərindən süzülüb gələn bənəzətmələrə sərhəd qoymayan yaradıcı şəxs hər hansı bir metaforik kodlaşdırma sisteminin zənginləşməsinə

¹ Mirzəliyeva M. Türk dilləri frazeologiyası. I cild, Bakı: Nurlan, 2009, s. 25

² Ярцева В.Н. Контрастивная грамматика, М.: Наука, 1981, с. 104

töhvə verir. Bunun nəticəsində, dilimizdə (bütövlükdə, bəşər dilində) göylər “kişnəyə”, buludlar “ağlaya” bilir, çiçəklər isə “boynunu bükür”. İnsan özünün antroposentizmi ilə ətraf aləmi öz hiss və həyəcanlarına uyğunlaşdırır. Ətraf aləmdəki əşya və varlıqlar insana xas keyfiyyətlərin daşıyıcısına çevrilir və əksinə, insanın empirik müşahidələri nəticəsində heyvan və bitkilər haqqında əldə etdiyi informasiyalar digər insanların “boynuna biçilir”. Bu abstraktlaşdırma prosesi zamanı insan ətraf aləmdə müşahidə etdiyi əşya və varlıqların əlamət və xüsusiyyətlərini öz parametrlərinə “uyğunlaşdırma” bilir, müəyyən yaşanan hadisələrin təcrübəsindən çıxan ümumiləşdirmələri metaforikləşdirməyə müvəffəq olur. Həmin antroposentrik metaforikləşmə potensialının tam dolğunluqla ifadə tapdığı frazeoloji vahidlər sırasında ornitonimli frazeologizmləri xüsusilə qeyd etmək olar. Ornitonimli frazeoloji vahidlərin müqayisəli tədqiq işi xalqın antroposentrik metaforikləşmə üçün animalistik seçimi haqqında ilkin təəssürat əldə edir, xalqın özünün prioritet saydığı insan xüsusiyyətləri, daxili və xarici aləm gözəlliyi standartları ilə bağlı informasiyanın formalaşdırılmasına yardımçı olur. Həmin məlumatların müqayisəli şəkildə araşdırılması isə tədqiqat obyektini təşkil edən frazeoloji sistemlərin aid olduqları dildə danışan insanların özlərinin hansı dəyərlər sisteminin daşıyıcısı olduğunu ortaya qoyur. Başqa sözlə, frazeoloji vahidlər, o cümlədən, ornitonim komponentli frazeologizmlər bir tərəfdən xalqın koqnisiya özünəməxsusluğunu şərtləndirən amilləri açıqlayır, digər tərəfdən, elə həmin koqnitiv qavramaya əsaslanan yeni frazeologizm “yaradıcılığı”nın standartlarını müəyyənləşdirməyə kömək edir. Bu mənada təqdim edilən araşdırma fərdin və bütövlükdə, xalqın koqnitiv standartı, ətraf aləmi dərk edilməsində rol – model mövqeyində çıxış edən qavarama “pəncərə”sinin standartlarının müəyyənləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətli və aktualdır.

Ornitonimli frazeoloji vahidlər dilin özəllikləri və dil daşıyıcılarının etnokulturoloji dəyərlər sistemi haqqında vacib məlumat daşıyıcısı olmaqla bərabər, həmin dilin yayıldığı coğrafi arealın ornitofaunası haqqında ətraflı məlumat vermiş olur. Eyni zamanda ornitonimli frazeoloji vahidlərin tarixi, etnokulturoloji məlumatlar aspektində geniş şəkildə dəyərləndirməsi xalqın təsərrüfat sistemi, gastronomik zövqləri, o cümlədən, ritual-mərasim qida seçimi barədə ətraflı məlumat əldə olunmasına xidmət edir və mövzunun tədqiqinin aktuallığını şərtləndirir.

Əlbəttə, ingilis dilinə dair tədqiqatlar sırasında ornitonimli frazeoloji vahidlərin leksik – semantik xüsusiyyətlərinin sistemli təhlilinə yönəlmiş araşdırmanın yer aldığını söyləmək olmaz. Bununla belə, ümumiyyətlə, ingilis dilinin frazeoloji sisteminin araşdırılmasında A.V.Kuninin əsərləri

mühüm yer tutur¹. Azərbaycan frazeologiyasının tədqiqi işində H.Bayramov², habelə Azərbaycan dili ilə müqayisəli şəkildə ümumilikdə türk dillərinin frazeoloji sisteminin təhlili işinə M.Mirzəliyeva,³ S.Əlizadə N.Rəhimzadə, Ə.Quliyev, Y.Seyidov, Ə.Hacıyeva, H.Vəliyeva və digərləri böyük tövhə vermiş olsalar da, habelə daha gənc nəsəl tədqiqatçılarından Q.Mahmudova, S.Seyidova, S.Mənsimzadə, İ.Süleymanova, V.Həsənova, E.Mehdiyeva və başqaları Azərbaycan frazeologiyasının nəzəri problemlərinin bir çox aspektlərini ayrılıqda və ya digər dillərlə müqayisəli zəmində araşdırmış olsalar da⁴, orntonimli frazeoloji vahidlər sistemli şəkil-

¹ Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. М.: Высшая школа, 1986; Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь, 4-е изд., М.: Русский язык, 1984.

² Bax: Bayramov H. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı: Maarif, 1978

³ Bax: Mirzəliyeva M. Türk dilləri frazeologiyası. I cild, B.: Nurlan, 2009, Əlizadə S. Füzulinin frazeologiyası haqqında // Azərbaycan frazeologiyasının aktual problemləri. B.: Elm, 1990, s. 10-11; Y.M. Seyidov. Azərbaycan ədəbi dilində söz birləşmələri. B.: Maarif, 1966; Quliyev Ə. Orxon – Yenisey abidələri türk tarixi frazeologiyasının qaynaqlarından biri kimi // Azərbaycan frazeologiyasının aktual problemləri. B.: Elm, 1990, s. 18-20; Hacıyeva Ə. İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologizmlərin struktur – semantik xüsusiyyətləri. B.: Nurlan, 2004; Vəliyeva N.Ç. Frazeoloji birləşmələrin müqayisəli linqvistik təhlili (ingilis, Azərbaycan və rus dillərinin materialları əsasında): Fil. elm. dok ... dis. avtoref. B.: 2004. və b.

⁴ Bax: Mahmudova Q.Ç. Qıpçaq qrupu türk dillərinin frazeologiyası. Fil. üzrə fəlsəfə dok. ... dis. avtoref. B., 2007; Mehdiyeva E.M. İngilis dilində feli frazeoloji birləşmələr və onların Azərbaycan dilində ifadəsi. Fil. üzrə fəlsəfə dok. ... dis. avtoref. B., 2005; Həsənova V.Ç. Müxtəlif sistemli dillərdə frazeologizmlərin müqayisəli-tipoloji özəllikləri (türk və rus dillərinin materialları əsasında). Fil. üzrə fəlsəfə dok. ... dis. avtoref. B., 2011; Süleymanova İ.C. Azərbaycan poeziyasında (1990-2000-ci illər) üslubi frazeologiya. Fil. üzrə fəlsəfə dok. ... dis. avtoref. B., 2011; Ş.Ə.Məlikova. Tərkibində bitki adları olan frazeoloji birləşmələr (ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında). Fil. üzrə fəlsəfə dok. ... dis. avtoref. B., 2012; Seyidova S.S. Müasir ingilis dilinin frazeologiyasında zaman anlayışının əksi (Azərbaycan və rus dilləri ilə müqayisədə). Fil. üzrə fəlsəfə dok. ... dis. avtoref. B., 2012, Mənsimzadə S. A. Müxtəlif sistemli dillərdə hərəkət felləri əsasında əsasənda yaranan frazeologizmlər (ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları üzrə). Fil. üzrə fəlsəfə dok. ... dis. avtoref. B., 2012, Əhmədova X.S. Müxtəlif sistemli dillərdə atalar sözlərinin linqvistik təhlili və tərcümə məsələləri (Azərbaycan və alman dillərinin materialları əsasında). Fil. üzrə fəlsəfə dok. ... dis. avtoref. B., 2010, və b.

də tədqiq edilməmişdir. Digər tərəfdən, Azərbaycan dilçiliyində diqqətdən kənar qalan bu mövzu Azərbaycan dili ilə digər dillərin frazeoloji sistemlərinin müqayisəli təhlilinin də predmeti olmamışdır. Doğrudur, son dövr araşdırmalarında ornitonim komponentli frazeologizmlərin leksikoqrafik qarşılaşdırma əsaslı təqdimatına, habelə ümumi səciyyəli dəyərləndirilməsinə müəyyən qədər diqqət yetirilmişdir¹. Ancaq həmin tədqiqatlarda da ornitonimli frazeoloji vahidlərin sistemli təhlili işinə yer ayrılmamış, frazeologizmlərin dəyərləndirilməsi yalnız periferik problem çərçivəsində aparılmışdır. Bu mənada təqdim edilən araşdırmada ilk dəfə olaraq, Azərbaycan dilindəki ornitonimli frazeoloji vahidlərinin leksik–semantik təhlilinə müraciət edilməsi, habelə ilk dəfə olaraq, Azərbaycan və ingilis dillərinin frazeoloji sistemində yer alan ornitonimli frazeologizmlərin müqayisəli təhlilinə müraciət edilməsi dissertasiya işinin aktuallığını şərtləndirən amillərdən hesab edilə bilər.

Tədqiqat işinin obyektini və predmeti. Tədqiqat işinin obyektini ingilis və Azərbaycan dillərinin frazeoloji sistemində yer alan və həmin sistemlərdə təkrar olunmaz və səciyyəvi mövqeyə malik ornitonimli frazeoloji vahidlər təşkil edir. Tədqiqat işinin predmetinə isə həmin ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin müqayisə əsaslı leksik–semantik təhlili işinin aparılması daxildir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbay-

¹ Hacıyeva A.K. Zoometaforizmlər (İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında). Fil. üzrə fəlsəfə dok. ... dis. avtoref. B., 2005; *habelə müqayisə üçün bax*: Маклакова Е. М. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с компонентом зоонимом и их лексикографизация (на материале английского, французского и русского языков). Автореф. дис. ... канд. филол. наук., Казань, 2012, Сакаева Л.Р. Фразеологические единицы с компонентом – орнитонимом в русском, английском, татарском и таджикском языках // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена: Общественные и гуманитарные науки (философия, языкознание, литературоведение, культурология, экономика, право, история, социология, педагогика, психология), 2008, № 12 (84), с. 162-168; Скитина Н. А. Лингво-когнитивный анализ фразеологических единиц с зоонимным компонентом: на материале русского, английского и немецкого языков тема. Дис. ... канд. филол. наук. М., 2007; Тишкина Д.А. Фразеологические единицы с компонентом-зоонимом в английском и русском языках: сопоставительный анализ. Дис. ... канд. филол. наук. Казань, 2008, Киндря Н. А. Английские и русские фразеологизмы с компонентом-зоонимом в свете истории культуры. Дис. ... канд. филол. наук, М., 2005

can və ingilis dillərindəki ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin leksik – semantik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək, onların semantik adekvatlıq əmsalını, oxşar və fərqli cəhətlərini aşkara çıxarmaq, yaranmasını şərtləndirən metaforikləşmə yollarını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Qarşıya qoyulan bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı konkret vəzifələri yerinə yetirmək lazım gəlmişdir:

1. İngilis və Azərbaycan dillərindəki ornitonimli frazeoloji vahidlərin tərcüməsi zamanı leksik–semantik adekvatlığın qorunması məsələlərinə, o cümlədən həmin adekvatlıq və ya qeyri – adekvatlıq situasiyalarının xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirmək;

2. Azərbaycan və ingilis dillərində yer alan ornitonimli frazeoloji vahidlərdə variantlılıq, sinonimiya, antonimiya, omonimiya və çoxmənalılıq məsələlərini təhlil etmək;

3. İngilis və Azərbaycan dilindəki bəzi ornitonimli frazeoloji vahidlərin üslubi–semantik imkanlarının müqayisəli araşdırılmasını aparmaq;

4. İngilis və Azərbaycan dillərində tarixi–etnoqrafik səciyyə daşıyan; mifoloji təfəkkürdən qaynaqlanan, habelə fərdi təxəyyül məhsulu olan ornitonimli frazeoloji vahidlərin meydana gəlmə özəlliklərini və semantik təkamülünü izləmək;

5. Azərbaycan və ingilis frazeologiyasında ornitonimli frazeoloji vahidlərin formalaşmasında etnokulturoloji faktora söykənən və müəllif interpretasiyasına əsaslanan metaforaların rolunu müəyyənləşdirmək, fərqlərini ortaya qoymaq, habelə məsələnin Qərb, rus və Azərbaycan dilçiliyində təklif olunan təhlil həllərinə münasibət bildirmək, eləcə də ambivalent ornito-metaforaların xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirmək;

6. Dilçilikdə ornitonimli frazeologizmlərin leksik – semantik təsnif meyarları haqqında fikir müxtəlifliyinə münasibət bildirmək, ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin quşların təbii əlamətlərinin metaforikləşməsinə istinad edən leksik–semantik təsnifləndirməsini aparmaq, habelə bu qəbildən frazeoloji vahidlərin antroposentrik əsaslı adekvat leksik–semantik qruplaşdırılmasını müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat Azərbaycan dilçiliyində ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərinin sistemli şəkildə araşdırılması sahəsində ilk addım hesab edilə bilər. Təqdim olunan dissertasiya təkcə Azərbaycan dilindəki ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin leksik – semantik təhlilini hədəf almayıb, həm də onların ingilis dilindəki analogi dil faktları ilə qarşılaşdırılmasına həsr olunan ilk sistemli araşdırmaadır. Bu vaxta qədər dilçilikdə Azərbaycan və ingilis dillərindəki ornitonimli frazeologizmlərin təhlilinə öləri nəzər salınmış, onların sistemli və müqayisəli

leksik – semantik təhlili aparılmamışdır. İlk dəfə olaraq bu dissertasiya işi çərçivəsində Azərbaycan və ingilis dillərindəki ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin yaranma yolları, semantik təkamül xüsusiyyətləri, daxili forması, habelə ekvivalentliyi tematik qruplar əsasında müəyyən-ləşdirilmiş və sistemli şəkildə araşdırılmışdır.

Tədqiqatın mənbə və metodları. Tədqiqat zamanı hər iki dilə dair frazeoloji və izahlı lüğətlər əsasında seçilmiş nümunələrə istinadən qarşılaşdırmalar, habelə, ayrı – ayrı bədii əsər nümunələri, KİV və internet-media materialları əsasında müqayisəli təhlillər aparılmışdır. Həmin müqayisə və ümumiləşdirmələr aparılarkən təsviri və müqayisə-qarşılaşdırma kimi tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatlar ingilis və Azərbaycan dillərində ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin leksik–semantik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi işini hədəf aldığından, dissertasiyanın həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən mühüm əhəmiyyəti vardır. Belə ki, dissertasiyada aparılan araşdırmaların yekunları Azərbaycan və ingilis dillərinin nəzəri semasiologiyasının yazılması zamanı tətbiq edilə bilər, eləcə də əlaqəli problemlərin araşdırılması zamanı istifadə oluna bilər. Habelə dissertasiya çərçivəsində aparılan araşdırmaların hər iki dilin semasiologiyasının tədrisi işində istifadə olunması mümkündür. Dissertasiya leksik–semantik adekvatlıq məsələlərinə kifayət qədər işıq salması baxımından, tərcüməçi kadrların hazırlıq işində də istifadə oluna bilər. Tədqiqat əsasında əldə edilən nəticələrdən Azərbaycan və ingilis dillərinin ikidilli izahlı frazeoloji lüğətlərinin tərtibində, eləcə də Azərbaycan və ingilis dillərindəki zoonim komponentli frazeologizmlər lüğətlərinin tərtibində istifadə olunması məqsədəuyğundur. Habelə dissertasiya Azərbaycan və ingilis dillərindəki ən fərqli komponentli frazeoloji vahidlərin leksik–semantik təhlilinə aid araşdırmalarda elmi mənbə ola bilər.

Dissertasiya çərçivəsində aparılan araşdırmalar və əldə edilən nəticələr bilavasitə linqvokulturoloji səciyyə daşdığından, irəli sürülən müddəalardan linqvokulturologiya ilə bağlı fənnlərin tədrisi prosesində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya Naxçıvan Dövlət Universitetinin “İngilis dili” kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın əsas məzmunu ilə bağlı on bir məqalə AAK-ın tövsiyyə etdiyi elmi jurnallarda çap olunmuşdur. Dissertasiyanın əsas məzmununu əhatə edən məruzələrlə respublika (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Dillər Universiteti tərəfindən keçirilən “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri” V Respublika elmi-praktik konfransı, 7-8 iyun 2012-ci il) və beynəl-

xalq (AMEA–nın Humanitar Elmlər Bölməsi və Bakı Slavyan Universiteti tərəfindən keçirilən “Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri” III Beynəlxalq konfrans, 2-5 may 2012-ci il; Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Dillər Universiteti və AMEA–nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu tərəfindən keçirilən “Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri”, 27-28 noyabr 2012-ci il) səviyyəli elmi konfranslarda məruzələr edilmişdir.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, mənbə və metodları, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti göstərilir, işin aprobeasiyası və strukturu haqqında məlumat verilir.

“İngilis və Azərbaycan dillərindəki ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin üslubi – semantik və struktur özünəməxsusluqları haqqında” adlanan birinci fəslin ilk yarımfəslində adı çəkilən qrup frazeoloji vahidlərin tədqiq tarixi təhlil edilir. Məlum olur ki, Azərbaycan dilçiliyində nəinki ingilis dili ilə qarşılaşdırma əsasda ornitonimli frazeoloji vahidlərin leksik – semantik müstəvidə təhlili aparılmamışdır, hətta sadəcə sırf Azərbaycan dilinin materialına istinadən də bu qəbilli frazeoloji vahidlərin sistemli araşdırması gerçəkləşdirilməmişdir. Bununla belə, qeyd edək ki, A.Tişkina, A.A.Qimadayeva, Y.A.İnçina, N.A.Skitina, Q.T.Qafarova, N.A.Kindra, N.D.Pimenova, D.İ.Mərdanova, Y.M. Maklakova, L.R.Sakayeva və başqaları ingilis dili materiallarına istinadən zoonim komponentli frazeoloji vahidlərin kontekstində ornitonimli frazeoloji vahidlər probleminə toxunmuşlar. Lakin həmin təhlillərdə ornitonim komponentli frazeoloji vahidlər araşdırmanın periferik mövzuları çərçivəsində qararlaşıdığından, onları sistemli təhlil yanaşması hesab etmək olmaz. Azərbaycan dilçiliyində bu sahədə Aytən Hacıyevanın 2005-ci ildə uğurla müdafiə etdiyi namizədlik dissertasiyasını xüsusilə qeyd etmək vacibdir¹. Lakin Azərbaycan və ingilis dilindəki ornitonimli frazeoloji vahidlərin təhlilinə yer verilən nadir araşdırmalardan olan bu maraqlı tədqiqat işində adıçəkilən problem əsas

¹ Hacıyeva A.K. Zoometaforizmlər (İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında). Filol. üzrə fəlsəfə dok. ... dis. avtoref. B., 2005; *habelə bax*: Hacıyeva A.K. Zoometaforizmlər (İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında), B.: Nurlan, 2006; Hacıyeva A.K. İngiliscə-Azərbaycanca zoometaforizmlər lüğəti, B.: Nurlan, 2004.

araşdırma hədəfi olmadığından sistemli təhlilə məruz qalmamışdır və həmin dil faktlarına ümumi məcrada ötəri toxunulmuşdur. “**İngilis və Azərbaycan dillərindəki ornitonimli frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi zamanı leksik – semantik adekvatlığın qorunması probleminə dair**” adlı yarım fəsildə adıçəkilən qrup frazeoloji vahidlərin iki dil materialına əsasən qarşılaşdırılmalı təhlili aparılır. Qeyd edilir ki, ornitonimli frazeoloji vahidlərin bir dildən digərinə tərcüməsi zamanı müəyyən adekvat və ya qeyri – adekvat semantik müvazilik situasiyalarının müşahidə olunması səbəbiylə frazemləri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırıla bilər: 1) tərcümə zamanı semantik adekvatı qarşılaşdırıla bilən ornitonimli frazeologizmlər; 2) tərcümə zamanı semantik adekvatı qarşılaşdırıla bilməyən ornitonimli frazeologizmlər. Sonuncu qrup ornitonimli frazeologizmlərin özlərini də iki yerə bölmək mümkündür: a) tam semantik adekvat olmayan, lakin müəyyən uyğunluğa malik olan frazeologizmlə qarşılaşdırılan ornitonimli frazemlər; b) qeyri – sabit söz birləşməsi ilə leksik tərcüməsi verilən ornitonimli frazeoloji vahidlər.

Tərcümə zamanı ornitonim komponentinin “qorunması” situasiyası zamanı iki qrup semantik proseslər müşahidə edilir: 1. Frazemin ornitonim komponentinin eyniliyi ilə paralel olaraq onun (frazemin) hərfi tərcüməsinin semantik adekvatlığı situasiyası. Məsələn: *bird may be known by its song* “quş nəğməsindən tanınar”, *azad quş, köçəri quş, (a) bird of passage* “köçəri quş” (insan haqqında); *Eat like a bird* “quş kimi yemək, quş kimi dimdikləmək”, yəni, “az yemək”; 2. Frazemin ornitonim komponentinin eyniliyinə baxmayaraq, onun (frazemin) hərfi tərcüməsinin tam semantik adekvatlığa malik olmaması ilə səciyyələnən situasiya: “*cüçəni payızda sayarlar*”ın ingiliscə qarşılığı, A.V.Kunin lüğətində qeyd edildiyi kimi, tamamilə eyni semantik adekvatlığa malik, lakin fərqli tərkibdə ortaya çıxır: *don't count your chickens before are hatched* “cüçəni payızda sayarlar” hərfi tərcüməsi: “Kiminsə cüçələri yumurtadan çıxmamış sayma”. Digər variantı: *count one's chickens before they are hatched* (ixtisar edilmiş: *count one's chickens*). Və ya “eyni yuvanın quşu” mənasının ingiliscə qarşılığı kimi çıxış edə bilən *Birds of feather* frazeoloji vahidinin hərfi tərcüməsi bir qədər fərqlidir: “*eyni lələkli quşlar*”. Onu da qeyd edək ki, sonuncu ifadə ingilis dilində hərfi mənası: “*eyni lələkli quşlar bir yerə yığışar*” anlamını ifadə edən *birds of a feather flock together* frazeoloji vahidinin müxtəssər formasıdır. Tərcümə zamanı ornitonim komponenti digər ornitonim komponenti ilə əvəzlənə bilər: *heç kəsin toyuğuna kiş deməz* ornitoniminin ingiliscədəki qarşılığı *not to say "boo" to a goose*. Tərcümə zamanı ornitonim komponentinin digər zoonim komponenti ilə əvəzlənməsi də

mümkündür. Məsələn, ingiliscə *kill two birds with one stone* (v) frazeoloji vahidinin dilimizə tərcüməsində ornitonim digər zoonimlə əvəzlənir: “*Bir güllə ilə iki dovşan vurmaq*”. “*Hər kəsin öz qarğası özünə qırğıdır*” ifadəsinin ingiliscə qarşılığı belə səslənir: *(an) ass is beautiful to an ass and a pig*, hərfi mənada: “*Eşşək eşşək üçün və donuz üçün qəşəngdir*”, yəni, “*hər kəsə öz yaxını şirindir*”. Tərcümə zamanı ornitonim komponenti tam fərqli, yəni qeyri – zoonimik komponentlə də əvəzlənə bilər: *one swallow doesn't make a summer* (hərfi tərcümə: *bir qaranquşla yay olmaz*) “*Bir gül ilə yaz olmaz*”. *A bird in the hand is worth two in the bush* (“*əldəki bir quş, koldakı iki quşdan daha yaxşıdır*”) “*soğan olsun, nağd olsun*”. Bəzi hallarda tərcümə zamanı ornitonim komponentinin tamamilə “aradan qalxması situasiyası” və mənanın leksik tərcümə ilə verilməsi də özünü göstərir: *albatross around one's neck* (hərfi tərcümədə: *kiminsə boynundan albatros quşu kimi asılmaq*) *kiməsə ağır yük olmaq, kiminsə boynundanı dəyirman daşı kimi asılmaq*; *as black as a crow* (hərfi tərcümə: *qarğa kimi qara*)Ş, yəni “*zil qara*”, “*kömür kimi qara*”, *as mad as a wet hen* (hərfi tərcümə: *islanmış toyuq kimi cinlənmək*), yəni “*bərk hirslənmək*”. Azərbaycan dilində “*islanmış cücə*” və ya “*islanmış toyuq*” ifadələrindən aqressiyadan tamamən uzaq olan aciz, gücsüz şəxsin vəziyyətinin təsviri üçün istifadə edilir.

“**Azərbaycan və ingilis dillərində yer alan ornitonimli frazeoloji vahidlərdə variantlılıq, sinonimiya, antonimiya, omonimiya və çoxmənalılıq**” adlı yarım fəsildə ornitonimli frazeologizmlərin semantik qruplarına müvafiq bölgüsü aparılır. Çoxmənalılıq faktları sırasında “bülbul kimi ötmək” 1) çox gözəl, şirin avazla oxumaq; 2) çox gözəl və sərbəst şəkildə danışmaq, nəyisə nəql etmək; 3) gizli saxlanılan informasiyaya dair ciddi təzyiqlik altında ifadə verilməsi, danışılması (bülbul kimi ötməyə başladı). İngilis dilində *give smb. the bird* : 1) teatr jarqonu olaraq: “*kimisə fitə basmaq*”; 2) “*kimisə işdən çıxartmaq*”, “*işdən qovmaq*”; 3) “*sövdələşmədən imtina etmək*”, “*nişanı (ilkin izdivac razılaşmasını) pozmaq*”. “**Quş qoymaq**” ornitonimli frazeoloji birləşməni isə tipik frazeoloji omonimiya faktı kimi dəyərləndirmək olar. Belə ki, burada həm 1. *mövcudluğunu təsbit etmək* (məs: *Sənəddə razılaşdığınız bəndlərin qarşısında quş qoymağınız tələb edilir*), 2. *qeyd etmə xatirinə, hesabat naminə, başdansovdu müəyyən bir işi görmək* (məs: *Əsl kitab bayramı, yoxsa "quş qoymaq" xatirinə tədbir?*); 3. *müəyyən hadisə, məfhum və ya anlayışla bağlı müsbət olmayan reaksiyanın ifadə edilməsi* (məs: *Bunlara bir quş qoymaq olar, zətən bunlardan başqa bir şey də gözləməyə dəyməz*) mənaları öz əksini tapır. Ornitonimli frazeologizmlərin forma variantlılığına: *qanadsız quş kimi // qanadsız quş tək; ağızla quş tutmaq // ağız ilə quş tutmaq*, komponent vari-

antılığına isə: *hawks don't pick hawk's eyes // crows don't pick crow's eyes, cockbrain // birdbrain, chicken-hearted// chicken-livered* frazeoloqizmlərini misal göstərmək olar. Onu da qeyd edək ki, bəzən ornitonimli frazemın variantında, ümumiyyətlə, ornitonim komponenti yer almaya bilər. Bu, iki halda baş verə bilər: 1) komponentin ümumi semantikaya xələl gəlmədən elliminasiyası zamanı, məs: *ilan ağzından qaçıb qurtaran quş kimi // ilan ağzından çıxan kimi // ilan boğazından çıxan kimi*; 2) komponentin digər zoonim və ya fərqli mahiyyətli komponentlə əvəzlənməsi zamanı, məs: *ilan ağzından qaçıb qurtaran quş kimi // ilan ağzından qaçıb qurtaran qurbağa kimi*.

Sinonimiya situasiyalarına gəlincə: “*Alıcı quş dimdiyindən bilinər // Ət yeyən quş dimdiyindən bilinər*” variantlılığının “*Quş nəğməsindən, aslan nəriltisindən bilinər*” frazeoloji vahidi ilə sinonimliyini qeyd etmək olar. İngilis dilində *A bird in the hand is worth two in the bush* və *Better an egg today than a hen tomorrow* ifadələrinin sinonimliyini göstərmək olar. Bəzən ornitonimli frazemlər sinonimik cərgə də yaradırlar: *to seek a hare in a hen's nest ; to shoe the goose və to teach an eagle to fly*.

Antonimlər qismində aşağıdakı faktları qeyd edə bilərik: *qəfərsdəki quş kimi – azad quş kimi; old-bird və spring chicken*. Nisbi antonimiya situasiyaları da az maraqlı doğurmur: *To have a raven's appetite və to eat like a bird*.

“İngilis və Azərbaycan dilindəki bəzi ornitonimli frazeoloji birləşmələrin üslubi – semantik imkanlarının müqayisəli təhlili” yarım-fəslı çərçivəsində eyni ədəbi çərəyana məxsus olan Azərbaycan və ingilis söz sənətkarlarının (Azərbaycan romantiklərindən H.Cavid, C.Cabbarlı, A.Şaiq, ingilis romantiklərindən isə V.Skott, L.Bayronun) əsərlərindən nümunələri təhlilə cəlb etmişik. Araşdırmalarımız C.Cabbarlının bir neçə əsərində təkrarlanan “*azad quş*” frazeoloji vahidinin müəllifin “sevimli ifadələri” sırasında yer aldığını ortaya qoymuşdur. Habelə Valter Skotun, Lord Bayronun əsərlərinin dilində yer alan *As the old cock the young cock learns, a plucked pigeon, raven tress* kimi ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin leksik–semantik və üslubi planda dəyərləndirməsi aparılmışdır.

“İngilis və Azərbaycan dillərində quşların təbii özəlliklərindən bilavasitə qaynaqlanmayan ornitonimli frazeoloji birləşmələrin mənə təsnifatlandırması və semantik təkamülü haqqında” adlı II fəsildə araşdırmalar iki yarım-fəsil çərçivəsində aparılmışdır. I yarım-fəsildə “İngilis və Azərbaycan dillərində tarixi – etnoqrafik səciyyə daşıyan; mifoloji təfəkkürdən qaynaqlanan ornitonimli frazeoloji birləşmələrin meydana gəlmə özəllikləri və semantik təkamülü” izlənilmişdir. Xatırladaq ki,

F.A.Buslayevə görə, frazeologizmlər özlərində mikrodünyanı təcəssüm etdirir. Elə bir dünyanı ki, burada “qısa ifadədə əksini tapmış və əcdadların gələcək nəsillərə miras qoyduqları mənəvi qanun, eləcə də, sağlam düşüncə”¹ vardır. Görkəmli rus frazeoloqu B.A.Larinə görə isə, “frazеологизмlər həmişə dolayısı ilə xalqın dünyagörüşünü, ictimai – siyasi quruluşunu, dövrün ideologiyasını əks etdirir. Necə ki, səhər günəşinin işığı şəhdə öz əksini tapdığı kimi.”².

Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində çox sayda tarixi–etnoqrafik xarakterli frazeoloji vahidlər mövcuddur. Məs: “**xoruzu qoltuğuna ver-mək**” ifadəsi Azərbaycan xalqının tarixi adət-ənənələrinə uyğun olaraq elçilik zamanı əldə edilmiş razılaşıma pozulduqda oğlan evinin gətirdiyi xoruzun geri qaytarılması ilə əlaqədar şəkildə meydana çıxmışdır və müasir dilimizdə həmin ifadə ciddi semantik təkamülə məruz qalaraq: “*müəyyən bir razılaşımadan vaz keçmək*”, “*işdən qovmaq*”, “*evlənmə razılaşmasını, nişanı pozmaq*”, “*nə üstəsə pərt edib yola salmaq*” və s. bu kimi müəyyən niyyətdən imtina səciyyəli mənaları ifadə edə bilir. Amerika slenqi üçün xarakterik olan *cold turkey* və *to talk turkey* ifadələri isə 1621-ci ildə ABŞ-da ata-pilqrimlərin yerli xalq olan hindularla birgə təşkil olunan “şükranlıq ziyafəti”ndə, daha sonra həm də milad bayramında hind quşunun ənənəvi ritual yemək olması faktı ilə bağlıdır. Tarixi hadisələrlə bağlılığı təsbit olunan və ya sadəcə, ehtimal edilən frazemlər sırasında frazemin müəyyən alçaldılma semantikasının yer aldığı və “*səhvini anlamaq (kobud şəkildə)*” (Azərbaycan dilindəki əbədsiz ifadədə deyildiyi kimi, “*qələtini qanmaq*”) anlamını əks etdirən *to eat the crow* ifadəsini qeyd etmək olar. 1812-1815-ci il müharibəsinin sonlarına təsadüf edən bir hadisə zamanı amerikan əsgəri Britaniya ordusu zabiti tərəfindən xüsusi növ təhqirə məruz qalır: o öldürdüyü qarğanın ətinə yeməyə məcbur edilir. Tərkislah olunmuş əsgər tüfəngini geri aldıqdan sonra həmin zabitin özünə qarğa ətinə yedizdirir. Mifoloji təfəkkürdən qaynaqlanan və xalq əsəti və inanclarına söykənən frazemlər sırasında *quş ilyi // quş südü // quş qanı*, eləcə də *pigeon’s milk* frazeologizmlərinin təhlili deməyə əsas verir ki, reallıqda mümkün olmayan “*quş südü*” anlayışı ilə bağlı ifadə universal status kəsb edir və

¹ Буслев Ф. И. Русские пословицы и поговорки, собранные и объясненные. М., Русский язык, 1954, с. 37

² Ларин Б.А. О народной фразеологии (Доклад на X Республиканском совещании по диалектологии, Институт языкознания им. Потебни в Киеве, прочитанный 12 мая 1959 г.) / Б. А. Ларин // Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание. М., 1977, с.158.

hələ antik yunan müəlliflərinin (Aristofan, Strabon, Lukian) əsərlərində səsləndirilmişdir. Hər bir mifoloji yanaşmanın real təbii əsası olduğu kimi, Avstraliyanın Diken Universitetinin mütəxəssislərinin müəyyənləşdirdiyi kimi¹, “*quş südü*”, “*göyərçin südü*” kimi dəyərləndirən maddə çox yüksək səviyyəli antioksidant və immunostimulizator effektinə malik xeyirli tərkibə malikdir. Mifoloji əsaslı ornitonim komponentli frazeoloji vahidlər arasında Humay və ya Səməndər quşu ilə əlaqələndirilən “*şahlıq quşu*”, “*dövlət quşu*” ifadələrini də qeyd etmək olar. Onu da qeyd edək ki, xalqımızın tarixi və etoqrafiyası ilə bağlı mənbələrdə qeyd edildiyi kimi, “Azərbaycan folklorunda quşlarla bağlı inamlar özünün ritual-mifoloji semantikasını daha çox quş onqonlarının simasında büruzə verir. *Quş onqonları oğuz-türk dünya modelinin aparıcı rəmzləri olaraq* (kursiv bizimdir. – F.V.) Azərbaycan-türk folklorunun müxtəlif qollarında öz əksini tapmışdır”². “Ərəb tarixçi və coğrafiyaşünaslarının yazdığına görə, orta əsrlərdə Azərbaycanda şahin quşu ilə ov xüsusilə geniş yayılmışdı... Orta əsrlərdə *ovçuluq* Azərbaycanda yerli əhalinin əlavə məşğuliyyət forması ilə yanaşı, həm də *yuxarı silkin - zadəgan və hökmdarların bir əyləncə üsuluna* da çevrilmişdir”³(kursiv bizimdir. – F.V.). Sonuncu məqam “ideomatik fondumuz”a yeni frazeologizmlərin qazandırılmasına xidmət etmişdir. Həmin dövr üçün çiyində qızıl quş gəzdirən zadəgan az qala norma səciyyəsi daşıyan bir hal hesab edilirdi. Etnokulturoloji reallığın dil reallığına çevrilməsinin qaçınılmaz bir proses olduğunu nəzərə alsaq, orta əsrlər üçün xarakterik sayılan ovçuluq marağı və qızıl quş sevgisi özünü frazeologiyada biruzə verməyə bilməzdi. “*Quşu qonmaq*” frazeoloji birləşməsinin ifadə etdiyi məna yükdən çıxış etsək ehtimal etmək olar ki, burada ov zamanı quşun şikara hücum etməsinin müsbət bir hal kimi dəyərləndirilməsi və eyni zamanda seçim anında xüsusi status daşıyan qızıl quşun “rəy”inə etibar edilməsi əhəmiyyətli rol oynamışdır. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan folklorunda şahzadənin özünə həyat yoldaşı seçməsi zamanı alma atmaq metodu ilə yanaşı,

¹ Meagan J. Gillespie, Volker R. Haring, Kenneth A. McColl, Paul Monaghan, John A. Donald, Kevin R. Nicholas, Robert J. Moore, Tamsyn M. Crowley Histological and global gene expression analysis of the 'lactating' pigeon crop (Research article) // BMC Genomics <http://www.biomedcentral.com/1471-2164/12/452>; Pigeon 'Milk' Contains Antioxidants and Immune-Enhancing Proteins; <http://www.sciencedaily.com/releases/2011/09/110919074253.htm>

²Əlizadə R. Azərbaycan folklorunda təbiət kulturları. B.: Nurlan, 2008, 176 c.

³ Quliyev Ş., Cavadov Q. Ovçuluq // Azərbaycan etnoqrafiyası. Üç cildə. I cild.

Bakı: Şərq-Qərb, 2007; s. 290-291

qızıl quş uçurdaraq onun seçiminə ümid bağlaması halları da təsvir edilmişdir. Yəni sevgi obyektini seçimi də orta əsrlər sarayında əlahiddə imtiyazlara malik qızıl quşa həvalə edilə bilərdi. Bütün bunlar isə **“quşu qonmaq”** frazeoloji birləşməsinin yaranma səbəb və şəraitinin müəyyənləşməsinə və həmin frazemənin altsemantikasının ortaya çıxarılmasına yardım edə bilər.

“Fərdi təxəyyül məhsulu olan ornitonimli frazeoloji birləşmələrin meydana gəlmə şəraiti və semantik təkamülü haqqında” adlanan yarım-fəsildə a) hekayə, nağıl və ya təmsil süjeti ilə bağlı olan frazemlər; b) müəyyən aforizm səciyyəli ifadədən törəmiş frazemlər təhlilə cəlb edilmişdir. Birincilər sırasında *H.X.Andersonun* nağıl süjetinə istinad edən ***çirkin ördək, the ugly duckling, Ezop*** təmsilinin süjetinə uyğun olan ***the goose that laid (və ya lays) the golden eggs, to kill the goose that laid (və ya lays) golden eggs, don't cook your own goose***, habelə *Yuvenalin (Juvenalis Decimus Junius)* əsərlərinə əsasən meydana gələn ***ağ qarğa, a white crow, nadir quş, a rare bird, a rare avis, a black swan*** və s. ifadələrini qeyd etmək olar. İkincilər sırasında isə *Robert Börtönun* məşhur kəlamının perefrazından törəyən ***to turn geese into swans*** (və ya ***Every man thinks his own geese swans***) ifadəsini qeyd etmək olar.

“İngilis və Azərbaycan dillərində quşların özəlliklərindən qaynaqlanan metaforikləşmə əsaslı ornitonimli frazeoloji vahidlərin leksik-semantik təhlili” adlanan III fəsilin birinci yarım-fəsilində **“Ornitonimli frazeoloji vahidlərin formalaşmasında metaforaların rolu”** dəyərləndirilmişdir. İlk olaraq, ***Metafora– təffəkkürün xüsusi abstraksiya mexanizmi kimi (problemə Qərb və rus dilçiliyinin münasibəti)*** müəyyənləşdirilmişdir, daha sonra ***Azərbaycan dilçiliyində ornitometafor anlayışına münasibət (ingilis dili arşdırmaları ilə qarşılaşdırılmalı təhlil)*** aparılmışdır. Təhlil və dəyərləndirmələr əsasında məlum olmuşdur ki, zoometaforaların xüsusi növü olan ornitometaforlar aşağıdakı üsullarla meydana gəlir:

1) ***quşların davranış (hərəkət, funksiya və s.) özəlliyinə görə***; a) çıxardıqları səsə görə: Məsələn, bülbülün gözəl oxusunun müsbət xarakterli metaforikləşməyə yol açması universal xarakter kəsb edir: ***bülbül kimi cəh – cəh vurmaq***. Müqayisə et, hiperonim varianlı ingilis frazemi: ***bird may be known by its song***. Bunun tam əksinə qarğanın qarılısının neqativ emosiyalara yol açması onun (qarğanın) peyorativ anlamlı ornitometaforik personaja çevrilməsinə yol açmışdır. Müqayisə et: ***“crow (n) – “qarğa” - nəş danışan adam; bədnியabət; bayquş (məcazi mənada); crow (v) – “qarğa” - nəş-nəş danışmaq”***. b) vəhşi və ya ev quşu olmaqla yaşam tərzi və funksiyasına görə: ***alıcı quş*** (yəni, vəhşi quş) istər Azərbaycan dilinin, istərsə də rus dilinin frazeologiyasında peyorativ kimi mənfi semantika nümayiş etdi-

rir. c) hərəkət, davranış özəlliyinə görə: məsələn, tutuquşunun sözləri təkrarlaşdırmaq bacarığı onun obrazının ornitometaforlaşdırılmasına və bu metaforik personajın ən müxtəlif dillərin frazeoloji sisteminin tirajlaşdırılmasına yol açmışdır. İngilis dilində eyni mövqedə (*the cuckoo will not sing except that she sang* – (hərfi tərcümədə: *ququ quşu oxuduğundan başqa bir şey oxumayacaq*) – *tutuquşu kimi hər şeyi təkrar etmək*) ifadəsindən istifadə edilir.

2) *quşların xarici görünüş özəlliyinə görə*; a) rənginə görə; ***ağ qarğa a white crow, qara qu quşu/a black swan***, b) xarici görünüşün yaratdığı təəssürata görə: ***qaşqaldaq, tovuz quşu***

3) *quşların yaş, cins fərqləndirilməsinə görə*: a) yaş fərqi ilə ifadəsinə əsaslanan metaforikləşmə; (***dünənki cüce - (bu günkü) xoruz***); b) cins qarşılaşdırılmasına istinad edən metaforikləşmə, məsələn: ***a hen (a hen party "qadın qonaqlığı"***

“Frazeoloji birləşmələrdə yer alan ornitometaforlarla müəllif ornitometaforası arasında labüd fərqlər haqqında” adlı yarım fəsildə qeyd edilir ki, müəyyən ortaq dil daşıyıcılığına malik hər hansı bir kollektivin fərdlərinin ornitometaforlaşdırılmasına əsaslanan frazeoloji metafor “törəmə potensial”ı bilavasitə birincinin (yəni həmin dil kollektivinin) təhtəşüuri – şüuri, lakin əslində, nümunələrdən də aydın şəkildə gördüyü kimi, tam şüuri təsiri və nəzarəti altında reallaşır, məs: ***qaşqaldaq kimi dazmaq*** (İ.Məlikzadə “Gümüşgöl əfsanəsi”). **“Azərbaycan və ingilis frazeologiyasındakı ambivalent ornitometaforlar haqqında”** yarım fəsildə bayquş, qaz və digər ikili simvolların təbiəti araşdırılmışdır. Məlum olmuşdur ki, Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, ingilis dilində bayquş ornitoniimi müsbət mənə çalarlı ifadələrdə işləyə bilər. Digər tərəfdən qaz ornito-simvolu həm də mənfi mənə kəsb edə bilər: (ingilis dilində: ***as silly as a goose, goose cap***, Azərbaycan dilində ***“qaz yerinə qoymaq”, “qaz kimi yolmaq”, “qazlamaq”***). Eyni zamanda bu ornitonimin hər iki dildəki frazeoloji vahidlər çərçivəsində pozitiv anlamı simvolizə etdiyi də ortaya çıxır. Azərbaycan dilində: ***qazdan ayıq, qaz kimi ayıq, qaz vurub, qazan doldurmaq, qonşunun toyuğu, qonşunun gözünə qaz görünər, qaz gələn yerdən, toyuq əsirgənməz***; ingilis dilində: ***Geese save the Capitol, kill the goose that laid the golden eggs***. Frazeoloji vahidlərdə yer alan bu kimi ornito-simvol ambivalentliyi insanın adı çəkilən quşlarla bağlı empirik müşahidələri əsasında ortaya çıxan fərqli (və zidd mahiyyətli) faktlar əsasında mümkün olmuşdur.

“Azərbaycan və ingilis dillərindəki ornotonimli frazeoloji vahidlərin leksik – semantik təsnifatlandırılmasına dair” yarım fəsildə ornotonimli frazeologizmlərin dilçilik ədəbiyyatlarında yer alan leksik – semantik təsnif meyarları təhlil edilir və bu dəyərləndirmələr əsasında ornotonimli

frazeoloji vahidlərin təsnifatının iki istiqamət üzrə aparılmasının məqsədə-müvafiqliyi ortaya çıxır. Birinci istiqamət üzrə qruplaşdırma “Ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin quşların təbii əlamətlərinin metaforikləşməsinə istinad edən leksik – semantik təsnifatlandırması”nı əhatə edir. Ornitonimli frazeoloji vahidlərdə ornitonim personajlarının işləkliyini təmin edən üç əsas məna keçidi qrupu mövcuddur. I. *Quşların əlamətləri əsasında formalaşan OFV-lər*; II. *Quşların davranış özəllikləri əsasında formalaşan OFV-lər*; III. *Quşlara yönəlik davranışa əsaslanan OFV-lər*.

I. Quşların əlamətləri əsasında formalaşan frazeoloji vahidlərin özləri də aşağıdakı qruplara bölünür: a) quşların cins fərqliliyinə görə: *Mother Hen*, burada *hen-* “*ev qadını, qayğıkeş ana*”dır; *It is a sad house where the hen crows louder than the cock*; b) quşların yaş fərqliliyinə görə: *Dünənki cücə bugünkü xoruza ağıl öyrədir; Better an egg today, than a hen tomorrow*; c) quşların xarici görünüş fərqliliyinə istinad edən OFV-lər; *As scarce as hen's teeth*; ç) quşların çıxardıqları səslərin fərqliliyinə istinad edən OFV-lər; *bülbül kimi cəh-cəh vurmaq, toyuq kimi qaqqılmaq*;

II. Quşların davranışına əsaslanan OFV-lər sırasında: *to jump at smth like a cock at a groser (və ya groset), to flatter the dove – cot(ess) və s.* qeyd etmək olar. III. Quşlara yönəlik davranışın metaforikləşməsindən törəyən OFV -ləri iki yarımqrupa bölmək olar: a) Quşlara yönəlik davranışda aqressiyanın aşkar ifadə tapdığı OFB-lər və b) Quşlara yönəlik davranışda aqressiyanın implisit şəkildə ifadə olunduğu və ya digər növ hərəkətlərin ifadə tapdığı OFB-lər. Aşkar aqressiyanın ifadə tapdığı ifadələr *sırasında to kill two birds with one stone, to shoot at a pigeon and kill a crow, kill a goose that laid (və ya lays) the golden eggs, qaz kimi yolmaq, quşu gözündən vurmaq, yoluq toyuğ* və s. ifadələri qeyd etmək olar. Aqressiyanın implisit şəkildə ifadə olunduğu OFV-lər sırasına isə *kimsənin toyuğuna daş atmamaq, kimsənin toyuğuna “kiş” deməmək; he won't say "boo" to a goose //not to say "boo" to a goose* və s. frazeologizmləri aid etmək mümkündür. Məs: Qədim Roma mifologiyasına görə, Roma ilahələrindən biri olan Yunonaya ithaf edilən iki quşdan biri məhz qazdır (*digəri tovuz quşu idi*). Bu mənada Romanın Kapitoliy yüksəkliyində yerləşən Yunonanın məqbərəsində qazların saxlanması təsadüfi deyildi. Təxminən e. ə.390-cı (/387-ci) ildə Romanı mühasirədə saxlayan Qall qoşunlarının əsgərləri gəcənin zülmət qaranlığında zəncirvari sıra ilə Kapitoliy zirvəsinə dırmaşmağa başlamışlar. İlk düşmən əsgərinin yaxınlaşdığını isə “Yunonanın qazları” görüb “xəbər vermişlər”. Belə ki, düşmənin yaxınlaşmasından duyulmuş düşən qazların narahat və həyəcan dolu qaqqıltısı bir Roma əsgərini aşağıya doğru boylanmağa məcbur edir. Hal-hazırda ingilis dilində bu əhvalatdan

doğan zərb-məsəlin müxtəlif interpretasiyalarına təsadüf etmək mümkündür. Məs: *The geese saved Rome and you have saved our city*¹ “Qazlar Romanı xilas etmişdilər, siz isə bizim şəhəri xilas etdiniz”.

“İngilis və Azərbaycan dillərində ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin antroposentrik əsaslı leksik – semantik təsnifatlandırması” adlı növbəti yarımfəsildə isə OFV-lərin fərqli istiqamətli qruplaşdırılması təklif edilmişdir. Bu təsnifatda quşun əlamət və ya davranışının insanın əlamət və davranışına uyğunluğu nəzərə alınmışdır yanaşılmasıdır. I. *İnsanın fiziki göstəricilərinin səciyyələndirməsinə istiqamətlənən (xarici görünüşünün səciyyələndirməsi, yaş-cins fərqləndirməsi istiqamətli) metaforikləşmə əsaslı OFV-lər: As naked as a jaybird; qaşqalqağa oxşamaq, A black hen lays a white egg; Fine feathers make fine birds; a hen party; II. İnsanın daxili aləmi və psixoloji - əqli durumu ilə bağlı mənalardan ifadəsinə istiqamətlənmiş OFV-lər: free as a bird; (as) innocent as a dove; ala qarğa bala çıxarmaz; ala qarğa balasına aşıq olub, ikisi də bir yuvanın quşudur, birds of a feather; birds of a feather fly (flock) together; köçəri quş – a bird of passage qanadsız quş kimi olmaq, quş nəğməsi ilə tanınar; Quş dimdiyi ilə, insan biliyi ilə tanınar. – A bird may be known by its song; quşbeyin - birdbrain; A raven never be an eagle. Qarğadan qırğı olmaz; a plucked pigeon; III. İnsanın davranış və həyat tərzinin səciyyələndirməsinə istiqamətlənmiş OFV-lər: Live like a fighting cock, Evdə xoruzdur, çöldə fərə, qarğa məndə qoz var, ağzı ilə quş tutmaq / gözü ilə quş tutmaq; to tell cock-and-bull stories, Better an egg today, than a hen tomorrow; Alıcı quş dimdiyindən bilinər, You can tell a (the) bird by its flight; A bird may be known by its song; alaca qarğaya da borcludur; iki quşu bir güllə ilə vurmaq – to kill two birds with one stone; ilan ağızından qaçıb qurtaran quş kimi, to break away from the death “ölmədən qurtulmaq”; like a sitting duck; An eagle doesn't catch flies və ya Neither lion presses mice, nor eagle catches flies; to get one's ducks in a row ; quşu gözündən vurmaq “bir işin tam şəkildə öhdəsindən gəlmək”; quşu göydə tutmaq “eyhamı, işarəni ani olaraq başa düşmək, və ya vəziyyəti anındaca anlamaq”; A bird in the hand is worth two in the bush A little bird told me. / A little bird whispered to me; Every bird likes its own nest; To count one's chickens before they are hatched “Cücəni payızda sayarlar”; to eat like a bird, The early bird gets the worm, chicken out, shoot at a pigeon and kill a crow.*

Azərbaycan və ingilis dillərindəki ornitonim komponentli frazeoloji

¹ <http://glosbe.com/en/ru/geese>

vahidlərin leksik – semantik təhlilini hədəf alan araşdırmalarımız sayəsində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Azərbaycan və ingilis dillərindəki ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin sistemli və qarşılaşdırılmalı təhlili istiqamətində araşdırmaların aparılmaması bu dillərin frazeoloji sisteminin kontrastiv planda tədqiq işində müəyyən boşluq yaratmışdır. Belə ki, azsaylı və fraqmentar təhlillər bu maraqlı və çoxcəhətli problemin geniş spektrlərinin açılması işinə yardımçı ola bilməzdi. Bu isə, öz növbəsində, adı çəkilən dillərin daşıyıcılarının metaforik təxəyyül potensialının işlək mexanizmindəki fərqlərin, xüsusilə də ornitometafordakı fərqli altmənaların müəyyənləşdirilməsi işinə töhvə verə bilməzdi. Bu baxımdan, təqdim olunan araşdırmanın Azərbaycan və ingilis dillərinin frazeoloji sisteminin öyrənilməsi işinə kifayət qədər əhəmiyyətli töhvə verə biləcəyini düşünmək olar.

2. Azərbaycan və ingilis dillərindəki ornotonimkomponentli frazeoloji birləşmələrin semantik adekvatlığının müəyyənləşdirilməsi istiqamətində apardığımız təhlillər onu söyləməyə əsas verir ki, bu dillərdə tam semantik adekvatlıq nümayiş etdirə bilən və eləcə də semantik adekvatı müşahidə edilməyən (yəni, sadə leksik tərcümədə izahat tələb edən) frazeoloji vahidlərdən başqa digər spektrli frazeologimlər də mövcuddur. Belə ki, bu iki qütbdən (tam qarşılığı olan və heç bir qarşılığı olmayan “qütb”lərdən) başqa, tərcümə zamanı digər ornitonimlə əvəzlənə bilən; tərcümə zamanı digər zoonim –komponentlə əvəzlənə bilən, habelə tərcümə zamanı fitonim komponentlə əvəzlənə bilən frazeoloji vahidlər qrupu da mövcuddur. Semantik adekvatlığın qorunması istiqamətindəki araşdırmalar habelə onu da ortaya qoymuşdur ki, onomatop tərkibli frazeoloji vahidlərin adekvatlıq əmsalı digər növ ornitokomponentli frazemlərlə müqayisədə daha aşağı olur. Bu isə müəyyən universallığın izlənilməsinə baxmayaraq, onların hər bir dilin fərdi imitativ fonotip tərtibləmə xüsusiyyəti ilə izah edilə bilər.

3. Azərbaycan və ingilis dillərindəki ornitonim komponentli frazeoloji vahidlər üçün digər növ frazeologizmlərdə də müşahidə edilən variantlılıq və sinonimiya halları, habelə çoxmənalılıq, omonimlik və antonimlik situasiyaları yad deyil. Bu zaman qarşılaşdırma və ya semantik paralelizm (yəni sinonimlik) halları bir çox halda quş obrazları ilə əlaqələndirilən xüsusiyyətlərin qarşılaşdırılması və ya bənzədilməsindən qaynaqlanır.

4. Ornitonimli frazeologizmlərin geniş üslubi istifadə potensialının mövcud olduğu müəyyənləşdirilmişdir. İstər Azərbaycan, istərsə də ingilis dilli ədəbiyyatdan gətirilən iqtibaslar əsasında ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin üslubi imkanları təhlil edilmişdir. Məlum olmuşdur ki, bu istifadə hallarında həmin dilin daşıyıcıları olan xalqlara məxsus ornito –

obrazların spesifikliyi mühüm rol oynamışdır.

5. Azərbaycan və ingilis dillərindəki ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin etimoloji əsası və leksik – semantik təkamülünü izləyərkən burada etnoqrafik – tarixi səciyyəli, habelə mifoloji əsaslı frazeoloji vahidlərin xüsusi çəkiyə malik olduğu ortaya çıxmışdır. Məlum olmuşdur ki, hər iki dildə bu dil daşıyıcılarının adət-ənənələri, gastronomik vərdişləri ilə bağlı (məs: *xoruzu qoltuğuna vermək, cold turkey, to talk turkey*) frazeoloji vahidlərlə yanaşı, irreal varlıqlarla (*dövlət quşu qonmaq, quş iliyi // quş südü pigeon's milk*), habelə baş verməsi dəqiq olmayan tarixi hadisələrlə əlaqədar olan (*to eat the crow*) frazeoloji ifadələr mühüm yer tutur.

6. Azərbaycan və ingilis dillərindəki ornitonim komponentli frazeoloji vahidlər arasında fərdi təxəyyül məhsulu olan frazeoloji vahidlərin çəkisinin az olmadığını da yəqinləşdirmək mümkün olmuşdur (*all one's geese are swans, to kill the goose that laid (və ya lays) golden eggs, the ugly duckling, ağ qarğa / a white crow*). Belə ki, həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində ayrı-ayrı yaradıcı şəxslər tərəfindən səsləndirilən ornitonim komponentli alleqoristik ifadələr, ortinometaforu ibarələr sonralar xalqın frazeoloji vahidlər sistemini tərəfindən qəbul edilmiş və leksik sistemi zənginləşdirmişdir. Bəzi hallarda bu frazeoloji vahidlər fərqli dil (yunan, Danimarka və s.) daşıyıcısı olan yaradıcı şəxsin qələminə məxsus olmuşdur.

7. Tədqiqat əsnasında Azərbaycan və ingilis dillərindəki ornitonim komponentli frazeologizmlərin yaranmasında metaforanın rolu dəyərləndirilmiş və həmin təfəkkür abstraksiyasının verbal reallaşma faktları müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir. Araşdırma boyu aparılan qarşılaşdırmalar hər bir dilin özünün “semantik kainatı”nın (A. Verbijka) olması fikrini əyani şəkildə sübuta yetirmişdir. Məlum olmuşdur ki, Azərbaycan və ingilis dillərində bu və ya digər ornito-simvolun yükləndiyi metaforik semantika öz spesifikliyi ilə seçilə bilər. Belə ki, bir dildə peyorativ altmənaya malik olan simvol digər dildə ambivalentlik nümayiş etdirə bilər (məs, “bayquş” ornitometaforu və törəmə frazeologizmlər) və ya bir dildə müsbət mənə ilə yüklənən ornito-simvol digər dildə tam və ya nisbi neytrallıq sərgiləyə bilər (məs: sərçə, tovuzquşu, sığırcın və s.).

8. Azərbaycan və ingilis dillərində ornitosimvolların meydana gəlməsi müəyyən qanunauyğunluqlardan məhrum deyil. Belə ki, bu dillərdəki quş adları işarə etdikləri quşların davranış (hərəkət, funksiya və s.) özəlliyinə, xarici görünüş özəlliyinə, habelə quşların yaş, cins fərqləndirməsinə görə metaforikləşmə potensialını reallaşdırmağa qadirdilər.

9. Müəllif interpretasiyası kimi meydana çıxan ornitometafollar yalnız uzual istifadə “vəsiqəsi” qazandıqdan sonra geniş işləklilik qazana və

frazeoloji sistemə yol açə bilər.

10. Azərbaycan və ingilis dillərindəki ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin bir növ semantik “lakomativ”i rolunda çıxış edən ornitometaforların müqayisəli təhlili habelə onu da ortaya qoymuşdur ki, ambivalent mahiyyətli ornito-simvolların təzadlı mənə yükünün formalaşmasında fərqli səbəblər rol oynaya bilər. Belə ki, bəzən eyni bir quşun ən fərqli xüsusiyyətlərinin metaforik anlamda “təkrar dəyərləndirilməsi” ambivalentliyə yol açə bilər. Bəzən isə eyni bir quşla bağlı metaforikləşmənin ziddiyyəti həmin quşla bağlı real və ya ehtimal edilən tarixi hadisələrin əlaqələndirilməsindən qaynaqlanır. Məsələn: *The geese saved Rome (və ya The geese saved Capitol)*.

11. Ornitometaforların yaranmasını mümkün edən metaforikləşmənin təsnifatını apardıqdan sonra biz, məntiqi olaraq, bütövlükdə, ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin leksik – semantik təsnifatlandırmasını aparmışıq. Tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, burada yekcins bölgünün aparılması qüsurlu yanaşma ortaya qoya bilər. Bu səbəbdən də frazeoloji vahidləri onların 1) antropsentrik metaforikləşmə əsasında nümayiş etdirdiyi mənə yükünə və 2) quşların əlamət özəlliklərin ifadəsi baxımında ifadə etdiyi mənə yükünə görə təsnifatlandırmalarını fərqləndirməyi təklif edirik.

12. Birinci növ təsnifatlandırmaya əsasən aşağıdakı bölgünü məqbul hesab edirik: 1) İnsanın fiziki göstəricilərinin səciyyələndirməsinə istiqamətlənən (xarici görünüşünün səciyyələndirməsi, yaş–cins fərqləndirilməsi istiqamətli) metaforikləşmə əsaslı OFV-lər; 2) İnsanın daxili aləmi və psixoloji-əqli durumu ilə bağlı mənələrin ifadəsinə istiqamətlənmiş OFV-lər; 3) İnsanın davranış və həyat tərzinin səciyyələndirməsinə istiqamətlənmiş OFV-lər.

İkinci növ təsnifatlandırmaya görə, 1) Quşların əlamətləri əsasında formalaşan OFV-lər (cins, yaş, xarici görünüş, çıxardıqları səslər); 2) Quşların davranış özəllikləri əsasında formalaşan OFV-lər; 3) Quşlara yönəlik davranışa əsaslanan OFV-ləri fərqləndiririk.

Dissertasiyanın ümumi məzmunu aşağıdakı nəşrlərdə çap olunmuş məqalələrdə əks olunmuşdur:

1. İngilis dilindəki ornitonimli frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi zamanı leksik-semantik adekvatlığın qorunması probleminə dair / Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. V Respublika elmi-praktik konfransının materialları. ADU, Bakı, 7-8 iyun 2012, səh. 339-341

2. Linqvokulturoloji spesifikasiya xarici dilin frazeoloji bazasının mənimsənilməsinə çətinləşdirən amillər (ornitonimli frazeologizmlərin

semantik uyğunluğuna dair) / Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri. Beynəlxalq elmi konfrans. ADU, Bakı, 27-28 noyabr 2012, səh.185-187

3. İngilis və Azərbaycan dilindəki bəzi ornitonimli frazeoloji birləşmələrin üslubi imkanlarının müqayisəli təhlili / Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. BSU, Bakı: Mütərcim, 2012, №3, səh. 37-43

4. Azərbaycan dilindəki bəzi onomatopik ornitonim tərkibli frazeoloji birləşmələrin leksik-semantik təhlilinə dair (ingilis dili ilə müqayisədə) / Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummillî lider H.Əliyevin anadan olmasının 89-cu ildönümünə həsr olunmuş III Beynəlxalq elmi konfransın materialları. BSU, Bakı, 2-5 may 2012, səh. 687-690

5. Azərbaycan və ingilis frazeologiyasındakı ambivalent ornitometaförler // AMEA Terminologiya məsələləri. Bakı: Elm, 2013, №1, səh. 95-105

6. Azərbaycan dilindəki ornitonimli frazeoloji vahidlərdə variantlılıq və sinonimiya (ingilis dili ilə müqayisədə) / Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummillî lider H.Əliyevin anadan olmasının 90 illik yubileyinə həsr olunmuş IV Beynəlxalq elmi konfransın materialları. BSU, Bakı, 1-4 may 2013, səh. 566-568

7. Azərbaycan və ingilis dillərindəki ornitonimli frazeoloji vahidlərin tədqiq tarixinə dair // ADU, Elmi xəbərlər, Bakı: 2013, №2, səh. 132-140

8. İngilis və Azərbaycan dillərindəki ornitonimli frazeoloji birləşmələrin leksik-semantik adekvatlıq göstəricilərinə görə təsnifləndirməsi // ADU, Dil və ədəbiyyat, Bakı: 2013, №2, səh.165-171

9. Fərdi təxəyyül məhsulu olan bəzi ornitonimli frazeoloji birləşmələr haqqında (ingilis və Azərbaycan dillərinin materialı əsasında) // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, Naxçıvan: Qeyrət, 2013, №2 (54), səh.107-111

10. İngilis və Azərbaycan dillərində ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin antroposentrik əsaslı leksik-semantik təsnifatlandırması // AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri. Bakı: Elm və təhsil, 2013, №4, səh. 3-7

11. О роли этнографического фактора в возникновении фразеологических сращений с орнитонимическим компонентом (на материале азербайджанского и английского языков) // Филологичны науки высник. Украина, Запорожье: 2013, №1, сящ. 82-88

РЕЗЮМЕ

Лексико-семантические особенности фразеологизмов с компонентом-орнитонимом в азербайджанском и английском языках

Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы.

Во *введении* обосновывается актуальность темы, определяются цели и задачи исследования, дается информация о научной новизне, теоретической и практической значимости, методах и источниках работы, а также о ее апробации и структуре.

В первой главе под названием «Стилистико-семантические и структурные особенности фразеологических единиц с компонентом-орнитонимом в английском и азербайджанском языках» рассматриваются история исследования проблемы, вопросы сохранения лексико-семантической адекватности при переводе фразеологических сочетаний с компонентом-орнитонимом, а также исследуются случаи вариантивности, синонимии, антонимии, омонимии и многозначности во фразеологических сочетаниях с компонентом-орнитонимом в английском и азербайджанском языках.

Во второй главе «Классификация на основе источников происхождения и семантическое развитие фразеологических сочетаний с орнитонимом, не отражающих природных особенностей птиц в английском и азербайджанском языках» в широком аспекте привлечены к исследованию фразеологические единицы с компонентом-орнитонимом, носящие историко-этнографический характер, отражающие мифологическое мышление результат индивидуального мышления.

В третьей главе под названием «Лексико-семантический анализ фразеологических единиц с компонентом-орнитонимом, отражающие метафоризацию на основе особенностей птиц в английском и азербайджанском языках» указывается роль метафор в формировании фразеологических единиц с компонентом-орнитонимом, сравниваются фразеологические единицы, ссылающиеся на узуальные и окказиональные орниметафоры, рассмотрены орнотометафоры амбивалентного характера. Также в этой главе дана лексико-семантическая классификация фразеологических единиц с орнитонимом в азербайджанском и английском языках, а также параллельно проводится лексико-семантическая классификация этих фразеологизмов, ссылающихся на группу метафоризаций на антропоцентрической основе с природными особенностями.

В заключении диссертации обобщаются основные положения исследования.

**Lexico-Semantic Peculiarities of the Phrseolojical Units
with the Components of Ornitonym in the English
and Azerbaijani Languages**

SUMMARY

The dissertation is dedicated to the determination and the comparative analysis of the lexico-semantic peculiarities of the phrseolojical units with the components of the ornitonym in the English and Azerbaijani languages. The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion and the list of the used literature.

In the introduction the actuality of the theme is substantiated, the aims and purposes are determined, its scientific novelty, theoretical and practical significance, as well as approbation and structure are informed about.

In the first chapter entitled as “The Stylistic –Semantic and Structural Peculiarities of the Phrseolojical Units with the Components of the Ornitonym in the English and Azerbaijani languages” the history of the study of this problem, the problems of saving the lexico-semantic adequacy in the translation of the phrseolojical units with the components of the ornitonym in the English and Azerbaijani languages, as well as the cases of the variability, synonymy, antonym, homonymy and polyemy, stylistic-semantic possibilities are investigated.

In the second chapter entitled as “The Semantic Evolution and the Original Classification of the Phrseolojical Units with the Components of the Ornitonym Which are not Formed on the Basis of the Natural Features of the Birds in the English and Azerbaijani languages” the phrseolojical units with the components of the ornitonym possessing historical- ethnografic specificity, emerging mythological mentality, as well as being the product of the individual imagination are studied widely.

In the first chapter entitled as “Lexico-Semantic Peculiarities of the Phrseolojical Units with the Components of Ornitonym based on the Metaphora Being Formed from the Features of nthe Birds in the English and Azerbaijani Languages” the role of metaphora is stressed, the phrseolojical units referring to are compared, the visual and occasional ornimetaphoras and the ornimetaphoras with the ambivalent character are studied. At the same time the lexico-semantic classification of the phrseolojical units with the components of the ornitonym in the English and Azerbaijani languages are shown and the lexico-semantic classification with antroposentric basis is carried out alongside with the classification belonging to being metaphoras of the natural features of these phraseological units.

The basic results and conclusions of the research work have been summarized in the conclusion of the dissertation.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**НАХЫЧЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ФАТИМА МАИС ГЫЗЫ ВЕЛИЕВА

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С КОМПОНЕНТОМ-ОРНИТОНИМОМ
В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

5706.01 – Азербайджанский язык

5708.01 – Германские языки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

НАХЧЫВАН –2014